

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 13.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Munkatárs
KÁLI ANITA

reciti
Budapest • 2025

Készült az
ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Irodalomtudományi Kutatóintézetében

A kötet nyomtatott megjelenését
a szerzők támogatták

A borítón:
Morocco, a számoló paripa egykorú fametszeten
Maroccus Extaticus. Or, Bankes Bay Horse in a Trance... (London, 1595)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *Reciti*, az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Káli Anita
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Fellini Kft.

Társadalmi bűnök a középkori népi látomásokban

I. Bevezetés

A középkori, latin nyelvű, Nyugat-Európában keletkezett túlviláglátomásokat társadalmi szempontból igazságos műfajnak tekinthetjük, ugyanis semmilyen képesítést nem igényel egy vízió elnyerése: sem szentség, sem kor, sem nem, sem műveltség, sem társadalmi rendhez tartozás nem feltétele.¹ Így nemcsak kiválasztott szentek, vallási vezetők (például Mohamed), szerzetesek (Wettinus, Barontus, az eynshami szerzetes) és lovagok (Owein, Krizsafán fia György) járnak be túlvilági utat látomásukban, hanem egy szegény asszony, gyermekek (Baldarius, Orm, Albericus, William) és két parasztember is (Gottschalk és Thurkillus). E műfajon kívül a középkori irodalomban a földműves ritkán (pozitív) irodalmi hős, ahogyan az is ritka, hogy klerikusok foglalkozzanak az írástudatlanok megnyilatkozásaival, megörökítsék és lefordítsák azokat a művelt közönség számára.²

* A tanulmány elkészülését az MTA BTK Lendület Humanista Kánonok és Identitások Kutatócsoport támogatta.

1 Paul Gerhard SCHMIDT, „The Vision of Thurkill”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 41 (1978): 50–64, 50–51.

2 DRASKÓCZY Eszter, *Alvilágjárások és pokolbeli büntetések: Dante „Komédiájának” antik és középkori forrásai*, szerk. ERTL Péter, MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz Könyvek (Szeged: LAZI, 2022), 87. Ebben a könyvben található a témában általam 2021-ig megismert művek bibliográfiája. A látomások talán legrészletesebb bibliográfiáit a következő kötetek tartalmazzák: Alison MORGAN, *Dante e l’aldilà medievale*, szerk. Luca MARCOZZI (Roma: Salerno, 2022); az eredeti angol megjelenés: Alison MORGAN, *Dante and the Medieval Other World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); Eileen GARDINER, *Medieval Visions of Heaven and Hell. A Sourcebook* (New York–London: Garland, 1993), ugyanő egy folyamatosan frissülő online bibliográfiát is szerkeszt: Eileen GARDINER, szerk., <http://www.hell-on->

A látomások szerzői „a lelkek túlvilági állapotát” bemutatva a korabeli társadalmat is le akarják képezni és bírálni. Ezáltal valósítják meg didaktikus-morális céljukat: a közösség egészének életét kívánják a helyes irányba terelni, amit az elítélt bűnök és a jutalmazott erények rendszeréből érthet meg az olvasó, hallgató. A két fő irányt már a legelső apokalipszisek, látomásarchetípusok kijelölték. A társadalom kiegyensúlyozott működését hátráltató bűnöket ítélte el a *Péter-apokalipszis*,³ és a vallásos közösség tagjainak tipikus kihágásait a *Szent Pál apostol látomása*.⁴ A középkori víziók rendszerükben ennél a két prototípusnál általában jobban elegyítették a társadalomkritikát (itt lehetőség nyílt a politikai véleményformálásra) és a vallási szabályok hangsúlyozását. Ebben a kis írásban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen társadalmi bűnökre reflektálnak a népi túlviláglátomások.

II. A túlviláglátó társadalmi hovatartozása

Lássunk egy hevenyészett fel- és besorolást adni a túlviláglátó társadalmi hovatartozását illetően a fennmaradt latin víziószövegekben, illetve néhány – a vízió műfajával szorosan érintkező – látomást elbeszélő exemplumban a VI. századtól 1206-ig, összesen 36 vizsgált szöveg alapján, a következő négy kategóriát megkülönböztetve: (1) az egyházi elit, (2) a szerzetesek, alsópapság, (3) a világi elit látomásai, (4) a népi látomások, ahol egyszerű (nem elit, nem tanult, nem intézményes hatalommal rendelkező) laikusok vagy gyermekek a látók.

egyházi elit: 3

Sunniulfus apát látomása, in Tours-i Gergely, *Korunk története*⁵⁶ VI 33 (VI. század)

line.org/, hozzáférés: 2026.02.06; valamint Claude CAROZZI, *Le Voyage de l'âme dans l'au-delà d'après la littérature latine, Ve-XIIIe siècle* Le Voyage de l'âme dans l'au-delà d'après la littérature latine, Ve-XIIIe siècle, Collection de l'Ecole Française de Rome 189 (Rome: École Française de Rome, 1994).

3 Magyarul: PESTHY Monika, ford., *Péter-apokalipszis* (Budapest: Corvina Kiadó, 2009).

4 Magyarul: ADAMIK Tamás, ford., „Szent Pál apostol látomása” in *Apokalipszisek*, szerk. DÖRÖMBÖZI János és ADAMIK Tamás, 73–100 (Budapest: Telosz, 1997). A két apokalipszis bűn-büntetés: DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 67–81.

5 A következő kétnyelvű kiadásból idézem: GREGORIO MAGNO, *Storie di santi e di diavoli (Dialoghi)*, szerk. Salvatore PRICOCO és Manlio SIMONETTI, 2 köt. (Milano: Fondazione Lorenzo Valla–Mondadori, 2005–2006), rövidítve: *Dial*.

6 TOURS-I GERGELY, *Korunk története: A frankok története*, ford. ADAMIK Tamás és MEZEI Mónika (Pozsony: Kalligram, 2010), 296–297.

Rimbertus: *Anskarius élete*⁷ (IX. század)

Ansellus Scholasticus: *Visio Anseli* (XI. század) A főhős a szöveg szerint „egy szerzetes”, de azonosítható Auxerre-i Odo apáttal

(2) szerzetesek, alsópapság: 12

Petrus szerzetes figyelmeztető látomása, in Nagy Szent Gergely, *Dialógusok* IV 37, 3–4. (VI. század)

Maximus látomása, in Bierzói Valerius, *Dicta beati Valeri ad beatum Donadeum*⁸ 431–33 (VII. század)

Bonellus látomása in Valerius, *Dicta* 433–35 (VII. század)

*Barontus látomása*⁹ (VII. század)

A wenlocki szerzetes látomása, in Szent Bonifác Eadburg(a) apátnőhöz címzett levele (VIII. század)¹⁰

Furseus látomása, in Beda Venerabilis, *Az angol nép egyháztörténete*¹¹ III 19 (VIII. század)

A berniciai szerzetes látomása, in Beda HE V 14 (VIII. század)

*Rotcharius látomása*¹² (IX. század)

Walahfrid Strabo: *Wettinus látomásai*¹³ (IX. század, Wettinus egy tanító szerzetes)

*Heriger látomása*¹⁴ (X–XI. század, szatirikus költemény)

7 Kritikai kiadás: C. F. DAHLMANN, szerk., *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Germanicarum und Scriptores nova ser* (MGH) (Hannover: Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 1826–), 2:690–92. A szöveg angol fordításban olvasható: <https://christianlatin.blogspot.com/2008/09/ecstatic-vision-of-medieval-saint.html>, hozzáférés: 2026.02.08.

8 SANCTUS VALERIUS ABBAS, *Dicta beati Valeri ad beatum Donadeum, Opuscula* (rövidítve: *Dicta*) in Jacques Paul MIGNE, szerk., *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina (PL)*, lxxxvii.

9 Wilhelm LEVISON, szerk., „Visio Baronti monachi Longoretensis”, in *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici*, szerk. Bruno KRUSCH és Wilhelm LEVISON, 368–394 (Hannover–Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, 1910).

10 A szövegrészlet megtalálható: Maria Pia CICCARESE, *Visioni dell’Aldilà in Occidente: Fonti, modelli, testi* (Firenze: Nardini, 1987), 350–352.

11 BEDA VENERABILIS, *Az angol nép egyháztörténete*, III, 19, a következő kiadás alapján: Bertram COLGRAVE és R. A. B. MYNORS szerk., *Bede’s Ecclesiastical History of the English People* (Oxford: Clarendon Press, 1981), a továbbiakban: HE.

12 W. WATTENBACH, szerk., *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, n.f. 22 (1875): 72–74.

13 FÖLDVÁRY Miklós fordításában szinte teljes egészében olvasható magyarul, in DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 153–176.

14 Edelestand DU MÉRIL, szerk., *Poésies populaires latines antérieures au douzième siècle* (Paris: Brockhaus et Avenarius, 1843), 298–302,

Walkelin látomása (Ordericus Vitalis: *Historia Ecclesiastica* VIII 17);¹⁵ a látomás ideje: XI. század, a fennmaradt leírás ideje: XII. század)
*Gunthelmus látomása*¹⁶ (XII. század)
*Az eynshami szerzetes látomása*¹⁷ (XII. század.)

(3) világi elit: 5

Stephanus, a nemesember „téves” elszólítása, in Nagy Szent Gergely, *Dial.* IV 37, 5–6 (VI. század)
 Hildebrand (később VII. Gergely): *Egy német gróf látomása*¹⁸
Kövér Károly látomása, in Malmesburyi Vilmos, *Az angol királyok tetteiről* (*Gesta regum anglorum*) (XII. század, a látomás állítólagos ideje: IX. század)
 Marcus szerzetes: *Tundalus látomása*¹⁹ (XII. század)
 Henri de Saltrey: *Szent Patrik purgatóriuma*²⁰

(4) népi látomások: 16

A katona látomása in Nagy Szent Gergely, *Dial.* IV 37, 7–14 (VI. század)
Baldarius látomása, in Valerius, *Dicta* 433–35 (VII. század)
Dricthelmus látomása, in Beda, *HE* V 12 (VIII. század)
Egy katona látomása, in Beda, *HE* V 13 (VIII. század)
Egy asszony látomása, in Lullus mainzi érsek, *Levelek*²¹ (VIII. század)
*A szegény asszony víziója*²² (IX. század)

15 Marjorie CHIBNALL, szerk., ford., *The Ecclesiastical History of Odericus Vitalis* (Oxford: Clarendon, 1973), 4:236–51.

16 Giles CONSTABLE, szerk., „The Vision of Gunthelm and Other Visions Attributed to Peter the Venerable”, *Revue Bénédictine* 66 (1956): 92–114.

17 Herbert THURSTON, szerk., *Visio monachi de Eynsham*, *Analecta Bollandiana*, 225–319 (Brussels: Société des Bollandistes 22, 1903).

18 Erről a látomásról: Karl VOSSLER, *La Divina Commedia studiata nella sua genesi e interpretata*, ford. Stefano JACINI (Bari: Laterza, 1927), 186–187.

19 Oscar SCHADE, szerk., *Visio Tnugdali* (Halle: Libreria Orphanotropei, 1869). Magyarul: DRASKÓCZY Eszter ford., in DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 204–237.

20 Giovanni Paolo MAGGIONI, Roberto TINTI és Paolo TAVIANI, szerk., *Il Purgatorio di San Patrizio: Documenti Letterari E Testimonianze Di Pellegrinaggio* (Secc. XII–XVI), *Quaderni di Hagiographica* 13 (Firenze: SISMELE, Edizioni del Galluzzo, 2018).

21 LULLUS, *Quidam monacho cuidam de visione feminae refert*, in *Epistolae Merowingici et Karolini aevi*, szerk. E. DUEMLER, K. HAMPE és A. de HIRSCH-GEREUTH (Berlin: Apud Weidmannos, 1892), 403–405, hozzáférés: 2026.02.06, https://www.dmgh.de/mgh_epp_3/index.htm#page/403/mode/1up.

22 Hubert HOUBEN, szerk., „Visio cuiusdam pauperulae mulieris: Überlieferung und Herkunft eines frühmittelalterlichen Visionstextes (mit Neuedition)”, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 124 (1976): 31–42.

Reimsi Hinkmár (reims-i érsek): *Bernoldus látomása*²³ (IX. század)

Sankt Emmerami Otloh: *Egy koldus látomása*, in: *Látomások könyve*²⁴ (XI. század), a *Liber visionum* összesen hét túlvilággal kapcsolatos látomást tartalmaz (amiből az egyik a *Dricthelmus látomása*, egy másik *A wenlocki szerzetes látomása* alapján készült.)

Nogent-i Guibert (Nogent-sous-Coucy apátja): *Nogent-i Guibert anyjának látomása*²⁵ in: Nogent-i Guibert Élete (XII. század)

*Albericus látomása*²⁶ (XII. század)

*Orm látomása*²⁷ (XII. század)

Vincent de Beauvais: *A William nevű fiú látomása*²⁸ (XII. század)

A vak asszony látomása in: Helmold: *Chronica Slavorum* (XII. század)²⁹

*Gottschalk látomása*³⁰ (XII. század)

Cornwall-i Péter (perjel): *Ailsí látomása*³¹ (Cornwall-i Péter nagyapja) (XII. század)

Thurkillus látomása (1206)³²

23 Maaïke VAN DER LUGT, „Tradition and Revision: The Textual Tradition of Hincmar of Reims’ *Visio Bernoldi*. With a Critical Edition”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 52 (1994): 109–149.

24 OTLOH VON ST. EMMERAM *Liber Visionum*, szerk. Paul Gerhard SCHMIDT, *Monumenta Germaniae Historica: Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters* 13 (Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1989). Összesen 23 látomást tartalmaz.

25 Paul J. ARCHAMBAUT, szerk., ford., *A Monk’s Confession: The Memoirs of Guibert of Nogent* (College Park, PA: Penn State Press, 1995), 64–68; GUIBERT abbatis *De Vita sua libri tres* PL 156: 876–877.

26 Paul Gerhard SCHMIDT, *Visio Alberici: Die Jenseitswanderung des neunjährigen Alberich in der vom Visionär um 1127 in Monte Cassino revidierten Fassung* (Stuttgart: F. Steiner Verlag, 1997). Részletek magyarul: DRASKÓCZY Eszter, ERTL Péter és GYÓCSI Ádám, ford., in DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 187–196.

27 „Analecta Bollandiana”, *Brussels: Société des Bollandistes* 75 (1957): 72–82. CAROZZI, *Le Voyage...*, 449–853.

28 „De revelatione inferni facta Guillelmo puero”, in VINCENT OF BEAUVAIS, *Bibliotheca mundi seu Speculi maioris*, Vol. 4, *Speculum historiale* (Douay: B. Belleri, 1624); rpt. (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1965), 1125–26. (27. k., 84–85 fejt.)

29 HELMOLD DI BOSOU, *Chronica Slavorum*, szerk. Piero BUGIANI, I. köt. (Napoli: Liguori Editore, 2016), 330–333.

30 Rossana E. GUGLIELMETTI és Giorgia PULEIO, szerk., ford., *Visio Godeschalci: Il mondo e l’altro mondo di un contadino tedesco del XII secolo*, *Per Verba: Testi mediolatini con traduzione* 37 (Firenze: SISMEL, Edizioni del Galluzzo, 2021).

31 Robert EASTING és Richard SHARPE, szerk., *Peter of Cornwall’s “Book of Revelations”* (Toronto: PIMS, 2013), 202–215.

32 Paul Gerhard SCHMIDT, *Visio Thurkilli relatore, ut videtur, Radulpho de Coggeshall* (Leipzig: Teubner, 1978). Részletek magyarul: DRASKÓCZY Eszter, ERTL Péter és GYÓCSI Ádám, ford., in DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 249–256.

Miért nem tekinthetjük reprezentatívnak a fenti statisztikát? A vizsgált anyag természetéből fakadó nehézségek:

- 1) A műfaji hagyomány nehezen körülhatárolható kronológia, geográfia és a szöveg terjedelme szempontjából, abban a tekintetben, hogy önálló vagy nagyobb befogadó szövegbe, például krónikába illeszkedik-e. Emellett számos szövegváltozatban maradtak fenn szövegek.³³ Ezért nincs egy olyan szövegkorpusz, amelyet a téma kutatói egységesen elfogadnának mint a látomásirodalom szövegeit.³⁴
- 2) Elmosódó műfaji határvonalú szövegek is a hagyomány részét képezik, például a Nagy Szent Gergely *Dialógusaiból* választottak, amelyeket általában a vizionárius irodalmi hagyomány részeként tárgyalunk, annak ellenére, hogy műfaji jellemzői szerint exemplumnak tekinthetők.
- 3) Szintén a vízió jellegzetessége a szóbeliség és írásbeliség határterületein működés.³⁵ Ez egyrészt azt jelenti, hogy népi látomások tömege megmaradhatott a szóbeli hagyományba. Másrészt, mivel az írásbeliség a világi elit és az egyház kiváltsága, a népként fennmaradt szövegek a lejegyző szűrőjén keresztül őrződtek meg. A népi látomások csoportjában szürke háttérrel jelöltem azokat az „ál-népi” látomásokat, amelyeket magas egyházi méltóságok jegyeztek le.
- 4) A látomás megélése és leírása között a főhős gyakran kategóriát vált: a vízió lényege ugyanis, hogy aki átéli, gyökeresen megváltoztatja életmódját. A három alaptípusa a főhős életmód-változtatásnak: a) megtér, b) aszketikusabb, jámborabb életet folytat, c) belép az egyház kötelékébe. A világból egyházivá váltó túlviláglátó pedig gyakran évekkel, évtizedekkel később jegyzi le látomásait, ilyen például *Albericus látomása*.

Tanulmány szerzői döntésből fakad, hogy nem soroltam be a látomás- és exemplumgyűjtemények darabjait (kivéve: a koldus látomása Otloh-tól), sem pedig az egy szerzőtől sok, saját látomást tartalmazó műveket, így Bingeni Hildegárd revelációit. Ez a döntés torzítja a vizsgált arányokat, viszont teljesebbé teszi a népi látomások kategóriába eső szövegek csoportját.

33 Erről itt szóltam: DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 85–102.

34 Számomra a leghitelesebb a folyamatosan bővülő adatbázis: Eileen GARDINER, szerk., hozzáférés: 2026.02.06, <http://www.hell-on-line.org/>.

35 Lásd Gurevics és Pócs Éva alapvető szövegeit: Aron Jakovlevics GUREVICS, „Népi kultúra és középletin irodalom Arles-i Caesariustól Heisterbachi Caesariusig”, in Aron Jakovlevics GUREVICS, *A középkori népi kultúra*, 17–75 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1987); Pócs Éva, „Transz és látomás Európa népi kultúráiban”, in *Eksztázis, álom, látomás: Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről*, szerk. Pócs Éva, 15–55 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998).

III. Társadalmi bűnök a népi látomásokban

III.1. Alapvetés és módszertan

Ahogy a zsidó értelmezési hagyományban a Tízparancsolat két kőtáblán olvasható, két fő irányát különböztethetjük meg a középkori kultúrában a bűnöknek: (a) Isten felé irányuló, rituális-közösségi kötelezettségek megsértése és (b) a társadalom kiegyensúlyozott működését közvetlenül romboló bűnök. A középkori keresztény ember számára azonban nem válik szét egyértelműen a vallásos és a társadalmi bűn, ahogy az emberi értelemre alapozott (természetes) etika és a kinyilatkoztatáson alapuló teológia sem, hiszen a gyakorlatban a középkori etika alapvetően teológiaiilag determinált volt. Az a tudatos distinktív igény, ami Dante Poklában működik (lásd: a *Pokol* XI. énekét), nem figyelhető meg a korábbi látomásszerzők műveiben. Mégis, hiába beszélünk egy eleve vallásos társadalomról, a vizsgált szövegek bünszemlélete jelentős eltérést látszik mutatni, attól függően, hogy a túlvilágjáró melyik társadalmi rétegbe tartozik. Ennek az eltérésnek a megértése kívánja meg azt az anakronisztikus igyekezetet, amely nem egy korabeli elmélet keretei között próbál kategóriákat felállítani.

Módszertanilag két lépést kombinálok. (a) Korpusz-közeli olvasást, vagyis a népi látomásokban azonosítom (ahol a szöveg explicit) a bűn megnevezését, illetve (ahol implicit) a büntetés jelrendszerét és a narrátori magyarázatot. (b) Tipologizálást: olyan kategóriákat javaslok „társadalmi bűn” címszó alatt, amelyek a közösség működését károsító cselekvésformákra (erőszak, kizsákmányolás, igazságtalan hatalomgyakorlás, bizalmi rend megbontása, szolidaritás hiánya stb.) érzékenyek.

A népi víziók sajátossága, hogy a vizionárius társadalmi tapasztalata sokkal közvetlenebbül beépül a túlvilág képébe: a helyi közösség konfliktusai, a mindennapi gazdasági igazságtalanságok (hamis mérleg, lisztlopás), a feudális erőszak és a bosszú, az uraság és szolgaság viszonya, a tized és alamizsna gyakorlata mind olyan témák, amelyek a közösség hétköznapi erkölctanát teszik láthatóvá. Különösen beszédes, hogy egyes narratív megoldások (például a bűnök „színpadi” újrajátszatása) mintha kifejezetten a laikus befogadó számára optimalizálnák a moralizáló tanítást.

III.2. Taxonómiai javaslat a társadalmi bűnök kategorizálására

A víziókban nem csupán világi vétkek jelennek meg, hanem a társadalmi rendet fenntartó intézmények (igazságszolgáltatás, földesúri hatalom, egyházi adminisztráció, piac és csere) ellen elkövetett visszaélések is. Az alábbi javaslat ezen

társadalmi bűnök hat fő típusát különíti el, hozzátéve egy másodlagos, „szerep-alapú” olvasási szempontot (mely társadalmi szereplőket tematizál a bűn).

- 1) *Erőszak és vérségi-közösségi béke megbontása.* Ide tartozik a gyilkosság, a rablóerőszak, a háborús brutalitás és – ami a népi látomásokban különösen hangsúlyos – a bosszú és ellenbosszú logikája. A társadalmi dimenzió itt nemcsak a testi kár, hanem a közösségi béke felbomlása. „Szerep-alapon” gyakran fegyveresek, nemesek, katonák, helyi erőszaktevők jelennek meg.
- 2) *Tulajdon, csere és munka rendjének megsértése.* A lopás, rablás, hamis mérleg, csalás, „szakmai” lopások (például a lisztet lopó molnár), az uzsora, illetve a munka etikájának megsértése (rossz gazda, állatkínzás) mind ide sorolhatók. A víziók sokszor „foglalkozási bűnként” mutatják be ezeket: a bűn a munkafolyamatban történik, a büntetés pedig visszajátssza a vétket.
- 3) *Hatalmi visszaélés és igazságtalanság az intézményekben.* A korrupt bíró, a jogtalan adóztatás, a földesúri kegyetlenség, a szegények elnyomása, az özvegy-árva panaszának semmibe vétele itt kap helyet. Ez a kategória a víziók társadalomkritikai magja: azt tematizálja, hogy a hatalom birtokosa miként él vissza a rábízottakkal. Szerep-alapon: bírók, nemesek, urak, tisztségviselők.
- 4) *A közösségi bizalom és kommunikáció rombolása.* A rágalmozgás, a becsmérlés, a hamis tanúzás, az esküszegés, a közösségi szó hitelének megtörése. Ezek társadalmi bűnök, mert a középkori közösségben a reputáció és az eskü a jogrend alapvető eleme. Szerep-alapon: tanúk, bírák, pletykálók.
- 5) *Családi és szexuális rend, valamint a gondoskodási kötelezettségek megsértése.* A házasságtörés, a vérfertőzés, a szexuális erőszak, az abortusz/gyermekgyilkosság, illetve az elhanyagolás (például anyátlan csecsemő szoptatásának megtagadása) itt értelmezhető. Ezek a bűnök egyszerre személyesek és társadalmiak: a rokonsági-öröklési rend, a házassági kötelék és a gyermekek védelme közösségi stabilitást biztosít.
- 6) *Közösségi szolidaritás és redistribúció megsértése.* A tizeddel való csalás, az alamizna elmulasztása, a rászorulóknak megsegítésének megtagadása. Ezek a bűnök a középkori keresztény társadalomban szociálpolitikai jelentőségűek: a tized, az adomány, a vendégszeretet nem pusztán jámborság, hanem a közösségi túlélés infrastruktúrája.³⁶

36 Lásd David GANZ, „Charlemagne in Hell”, *Florilegium* 17 (2000): 175–194.

III.3. Esettanulmányok a népi látomások köréből

III.3.A) Gottschalk, a földműves látomása: erőszak, bosszú és közösségi igazság

A Gottschalk-vízió egyik legsokatmondóbb társadalmi képe a gyilkosok büntetése,³⁷ amely a korabeli társadalmi erőszak rendjéhez kapcsolódó logikát mutat meg. A túlvilágjáró azt látja, hogy egyesek a hátukon cipelnek másokat. A magyarázat szerint a hordozók azok, akik a hordozottakat megölték, és így kell szállítaniuk áldozatukat a végítélet napjáig – kivéve, ha az elkövetőt később bosszúból megölték, mert ebben az esetben a „cipelési kötelezettség” megszűnik. Ez a motívum társadalomtörténeti szempontból azért fontos, mert a vízió nemcsak a gyilkosságot ítéli el, hanem beengedi a narratívába a vendetta-logikát, a közösségi igazságtétel (a bosszú) beépül a túlvilág működési rendszerébe.

Ezzel szorosan összefügg a vízió hatalomkritikai rétege. A vizionárius olyan urakat és úrasszonyokat figyel meg, akik nagy tisztelettel, lehajtott fejjel tisztelik saját szolgálkat, szinte szégyenkezve.³⁸ A magyarázat egyértelmű: a földi uralkodói gőg és a „keresztényeken gyakorolt” hatalmi túlkapás oka a túlvilági megalázottságnak; ami pedig földi szolgál-állapot, az ott az alázat és tisztelet alapja. Ez a jelenet különösen jól illeszthető a hatalmi visszaélés kategóriába, és egyben a büntetés társadalmi jelnyelvét is megmutatja: hierarchia-inverzió (a földi státusz megfordítása) történik, nem csupán fizikai kín.

A „szakrális közösségi javak” elleni bűnökre is markáns példát hoz a *Visio Godeschalci*. A szöveg beszámol egy helyi elitpozícióban lévő férfiről (a „föld nagyjai” közül való), aki tudtával engedte, hogy éjjel kiraboljanak egy Szent Mártonnak szentelt templomot. A rablók többek között a relikviákat tartalmazó ereklyetartót is elvitték, majd annak egy részét „részesedésként” neki ígérték. Később – amikor a rablók egy része elpusztult vagy elűzetett – a férfi az ereklyetartót pénzért visszaadta a plébániának, de közben hazudott a beszerzés körülményeiről (azt állította, hogy a rablóktól megvásárolta).³⁹ Ez a bűncsomag (bűnrészesség a templomrablásban, orgazdaság, hazugság) a társadalmi rend több szintjét sérti egyszerre: a vagyonbiztonságot, a szakrális tiszteletet és a közösségi bizalmat.

37 43. fejezet. GUGLIELMETTI és PULEIO, szerk., ford., *Visio Godeschalci*, 74–77.

38 44. fejezet. Uo., 77.

39 Uo., 119–120.

III.3.B) Thurkillus földműves látomása: a foglalkozási bűnök és az igazságtalanság színháza

A Thurkillus-vízió kivételesen gazdag abban, ahogyan a társadalmi szerepeket „bűn-szerepként” dramatizálja.⁴⁰ A látomásban hangsúlyos társadalmi bűnök közé tartozik a tizeddel való csalás, a jogtalanul adóztató kegyetlen nemes, továbbá a korrupt bíró esete. Ezek mind a redisztribúció, a hatalomgyakorlás és az igazságszolgáltatás intézményi rendjét érintik, vagyis a tipológiában a szolidaritás és a hatalmi visszaélés kategóriáiba esnek. Különösen értékes a vízió gazdaságetikai mikroszociológiája: szerepel benne a lisztet lopó molnár, a hamis súlyokkal mérő csaló kereskedő, valamint a rossz földműves, aki rosszul bánik állataival. Itt a „tulajdon és csere rendjének megsértése” egyben foglalkozási identitás kérdése: a szakma a közösségi bizalom egyik kerete, a bűn pedig ennek elárulása.

13. Az elvetemült földművesek

Azok a földművesek és fizetett béresei sem hiányoztak a szerencsétlen tömegből, akik uraik földjeit szándékosan rosszul szántják fel és művelik meg, az ártatlan ökröket az ösztökével gonoszul döfködve gyötrik – rajtuk bosszulva meg, hogy uruk valamiért megbüntette őket –, és a takarmányt megvonva tőlük, kiéheztetik és szakadatlan munkában szándékosan elemésztik őket. Mikor ezeket az embereket a szörnyű lények közé vezetik, korábbi gorombaságukat ekével és ökrökkel azok előtt bemutatják. A meggyötört és szinte örületbe kergetett ökrök tombolva a béresek ellen támadnak, szarvukkal felöklelik és fogaikkal szétmargolják őket.

14. A molnár

A malomból lisztet és gabonát lopó molnár sem hiányzott ebből a gúnyos játékból; neki a lopás mozdulatait kellett eljátszania az ördögök kacagása közepette. A tolvajlás nevetségés bemutatása után azonban a liszt kiömlött a tolvaj kezéből, s mintegy tüzet fogva végigfolyt a testén, a szörnyen jajgató szerencsétlent kegyetlenül összeégetve.⁴¹

40 A vízió bűneit és büntetéseit bemutattam itt: DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 341–343.

41 A részlet magyar fordítása: uo., 255–256. Fordították: Draskóczy Eszter, Ertl Péter és Gyócsi Ádám.

Boldog Vince: *Thurkillus látomása*

A Thurkillus-vízió középpontba állítja a közösségi kommunikáció rombolását is. A becsmérők (rágalmazók) büntetése konkrét, tárgyi kín formájában jelenik meg: „Ketten dühösen nézik egymást, egy tüzes dárda két végét adják a szájukba, ezt rágják addig, amíg el nem fogy közülük, akkor egymás arcát szaggatják fogaikkal” (11. fejezet). Mindez összefügg azzal a narratív eljárással, hogy a bűnösök egy színjáték során előadják életük bűneit:⁴² a látomás mintha közösségi moralitásszínházként működne. Fontos hangsúlyozni, hogy a Thurkillus-vízió társadalmi bűnlistája „középrétegbeli” mindennapi világot is tükröz: bírák, papok, katonák, kereskedők, molnárok, földművesek jelennek meg mint tipikus társadalmi szereplők, akiknek vétkei nem absztraktak, hanem intézményes és gazdasági gyakorlatokhoz kötöttek. A népi vízió itt nemcsak a vizionárius státusza miatt népi, hanem azért is, mert a túlvilág a falusi világ erkölcsi topográfiáját rajzolja meg.

42 A részlet magyar fordítása: *uo.*, 252–256.

III.3.C) Orm víziója: „simplex” vizionárius és a közösségi rend mint háttérkép

A 13 éves Orm látomása már a címében is jelzi a túlvilágjáró státuszát: *simplicis Orm*, vagyis a „egyszerű Orm” élettörténetéről és víziójáról van szó, akinek két fő erénye az őszinteség, és az alázatosság. Ez a *simplicitas* nemcsak társadalmi, hanem kommunikációs helyzetet is jelöl. Az ilyen látomásokban gyakran erős a szóbeliség–írásbeliség átmenete, a túlvilágjáró narratívája klerikus szűrőn keresztül válik közösségi tanítássá. Orm látomása ugyan nem „szerepkatalógusszerű”, mint Thurkillusé, de mégis fontos társadalmi perspektívát ad. A pokol- és purgatóriumképek nagy része kollektív tömegjelenetekben jelenik meg (számtalan lélek, démonok, férgek, sötét völgyek, tűz és jég oppozíciója), ami a társadalmi bűnöket inkább közösségi, nem pedig individuális formában érzékelteti.

III.3.D) William fiú víziója: lopás, szexuális rend megsértése és a segítség elmulasztása

A *William nevű fiú látomásában* – amelyet egy 15 éves fiú álmában lát – több olyan bűn jelenik meg, amely közvetlenül illeszthető a társadalmi tipológiába. A látomás egyik explicit bűnmegnevezése a tolvajok büntetése: fejjel lefelé függesztve jelennek meg, ami a megszégyenítés jelnyelvével dolgozik. A szöveg más bűnökre inkább a büntetés formájával utal. Például a férfiak és nők nemi szereknél a kerékhez rögzítése a szexuális vétségek (parázñaság, rendetlen vágy) toposzvilágába vezet, még ha a narratíva nem is mindig nevez meg egyetlen, jól körülírható „büntetőjogi tényállást”. Szintén erős társadalmi üzenetű az a rész, ahol a túlvilágjáró olyanokat lát, akik fagyhalálhoz közeli állapotban ruhákat látnak maguk alatt, illetve éhségtől gyötörtén ételt – de nem érhetik el.⁴³ A magyarázat szerint ezek azok, akik földi szükség idején nem segítettek másokon, így az ő szükségükben sem érkezik vigasz. Ez a motívum kifejezetten a „szolidaritás és gondoskodás” társadalmi kategóriáját erősíti: a bűn nem pusztán a jámborság hiánya, hanem a közösségi túlélés logikájának felrúgása.

A William-vízióban megjelenik a túlvilágjelenetek egy állandó eleme (az egyéni ítélet: a megmérettetés, a Krisztus ítélőszéke előtt állás), aminek társadalmi szempontból is van jelentősége. William látomásában egy ördög felsorolja

43 Tantalosz büntetése (az eredeti, mítoszi, konkrét jelentésében) toposz a legkorábbi klasszikus alvilágleírásoktól (Platón, Orpheusz alászállása) kezdve; a *Péter-apokalipszis*ben is megjelenik ellenbüntetésként: akik az előírt idő előtt felhagytak a böjttel, a túlvilágon kiszáradt nyelvvel hajolnak egy vízfolyás fölé, sokféle gyümölcs van eléjük téve, és nem vehetnek belőle (39. fej.). Danténál a torkosok ellentétes tisztulása Tantalosz büntetése: *Pur* XXII 131–138; *Pur* XXIII 22–24, 34–36. Lásd már: DRASKÓCZY, *Alvilágjárások...*, 333.

a fiú bűneit, miközben hallgat azokról, amelyeket a fiú korábban meggyónt. Az üzenet nyilván és elsősorban teológiai, de társadalmi olvasata is van: a bűnök nyilvántartása, a reputáció és a közösségi beszéd (vádbeszéd) a túlvilágon is eljárásrenddé válik.

III.3.E) „A szegény asszony látomása”: népi vizionárius, elit bűnök és politikai felelősség

A kora IX. századra datált *A szegény asszony látomása* túlvilágjárója egy „egyszerű, nagyon szegény asszony” Laon vidékéről. A szöveget viszont valószínűleg monostori közegben rögzítették, és témája kifejezetten politikai-elit konfliktus. (Bernárd itáliai király megvakítása 818-ban, amely a szöveg értelmezésében Nagy Károly császár bűne.) Ez a vízió a „népi vizionárius – elit bűn” találkozás egyik legjobb példája. A társadalmi bűn itt a hatalmi visszaélés (állami erőszak, igazságtalan büntetés). I. Bego, Toulouse grófja, aki Jámbor Lajos császár hűséges tanácsadója és barátja volt, pedig kapzsisága miatt a túlvilágon háton fekszik, és két ördög, gúnyolódva, olvadt aranyat önt a szájába. A szöveg azt is hangsúlyozza, hogy a túlvilági sors befolyásolható liturgikus engeszteléssel (emlékező szertartásokkal), vagyis a közösségi (intézményes) cselekvés – misék, rítusok – társadalmi „jóvátételi eljárásként” működnek.⁴⁴

A politikai társadalmi bűn szélesebb, karoling kontextusához jól illeszthető az a megfogalmazás, amely egy korabeli moralizáló diskurzusban az „autoritas” romlását így írja le: a hatalmon lévők megvesztegetést szeretnek, nem igazságot; inkább az emberektől félnek, mint Istentől; elnyomják a szegényt; nem hallgatják meg az özvegyet és árvát; és „pénzért” szolgáltatnak igazságot; kevesen fizetnek tizedet, még kevesebben adnak alamizsnát.⁴⁵ E mondatfüzér szinte szociális bűnkatalógus – és jól mutatja, hogy a társadalmi bűnök listája a középkori látomásos diskurzusban kifejezetten központi helyet foglal el.

44 Roger COLLINS, „Charlemagne and his Critics 814–829”, in *La Royauté Et Les élites Dans l'Europe Carolingienne (du début Du IXe Aux Environs De 920)*, szerk. Régine LE JAN, Publications de l'Institut de recherches historiques du Septentrion 17, 193–211 (Villeneuve d'Ascq: 1998), <https://doi.org/10.4000/books.irhis.2566>.

45 GANZ, „Charlemagne...”, 189.

